

A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben

(Magyar–német kontrasztív vizsgálat)*

Forgács Erzsébet

Mottó:

„... a fordítás célja nem az, hogy formában is utánozza az eredeti nyelv kifejezéseit, hanem inkább az, hogy a fordítandó szöveg gondolati tartalmát minden árnyalatával a másik nyelv hagyományos formáiból kiindulva nyelvileg újraalkossa” (Biró és Schlandt 1937: IX).

0. Bevezetés

Hadd kezdjem néhány közhelynek tűnő megállapítással: minden fordítás célja ekvivalens¹ célnyelvi szöveget létrehozni, s ekvivalens célnyelvi szöveget akkor kapunk, ha a megfelelő fordítási módszert alkalmazzuk. Ennek kiválasztását köztudottan elsősorban a szövegfajta határozza meg, ez szabja meg ugyanis, hogy a fordító felelőssége elsősorban a szöveg tartalmával, vagy magával a szöveggel szemben nyilvánul meg:² a szöveg határozza meg, hogy a fordító inkább a formális ekvivalenciát szolgáló fordítási műveleteket alkalmazza-e, vagy inkább a dinamikus ekvivalenciát megvalósítani akaró műveleteket részesíti előnyben.³ A szövegfajta határozza meg elsősorban a szöveg tartalmi-formai-stilisztikai-kommunikatív jellegét, s ezáltal azt, hogy a fordító számára mely jelentés visszaadása a fontos, azaz mely ekvivalencia-felfogással kell dolgoznia ahhoz, hogy adekvát fordítást hozzon létre. Azt, hogy mely jelentés visszaadása a fontos, a fordítónak a szöveg egésze szintjén kell meghatároznia, s az egyes szövegrészek fordítását e koncepció alá kell rendelnie.

A fordításkritikának tehát – ez a megállapítás megint csak közhelyszámba megy – természetesen a forrásnyelvi szöveg makroszintű vizsgálatával kell kezdődnie, hiszen ez dönti el, hogy a fordításban a nyelvi-stilisztikai, a tartalmi, formai vagy a pragmatikai dimenzió van a hangsúly, melyek a szöveg releváns jellemzői, melyeket kell tehát a fordításban visszaadni, azaz: mit tekint a fordító invariánsnak.⁴ A makroszintű vizsgálat után következhet az egyes szövegrészek összevetése, azaz a mikroszintű elemzés.

* Elhangzott: *Nyelvek és kultúrák találkozása*. XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2002. március 27–29.

A szorosabb értelemben vett nyelvi jegyek elemzése mellett legalább olyan fontos a nyelven kívüli determinánsok vizsgálata, hiszen ezek nemcsak a szerző, hanem a fordító döntéseit is kell, hogy befolyásolják, s így a fordítás értékelésénél is figyelembe kell venni őket. Ezen determinánsok közé tartozik a szélesebb értelemben vett szituációs kontextus, azaz maga a kor. Nida (1964: 243) itt a „communicative context” terminust használja, s érti alatta a forrásnyelvi szöveg idő-, helyviszonyait, a szerzőre, a célcsoportra, a szöveg intenciójára vonatkozó körülményeket, s a forrásnyelv „kulturális kontextusát” („cultural context of the source language” – vö. Nida uo.).⁵

Ha a szöveg „szituációs kontextusba” és „kulturális kontextusba” való beágyazottsága és stílári jegyei igen markánsak, akkor a fordítónak ezeket a fordításban meg kell őriznie. A kérdés a továbbiakban az, hogy hogyan, mely fordítási műveletekkel lehet ezeket a karaktereket átmenteni.

A „korpusz”, amely a vizsgálat tárgyát képezi, irodalmi szöveg: Garaczi Lászlónak, a mai magyar irodalom egyik képviselőjének két műve és ezek német fordításai (vö. Források jegyzéke).⁶

A két műből olyan szövegrészeket ragadtam ki, amelyek fordítása első látásra lehetetlennek tűnik, mert a szövegrészek reáliának minősülő frazeologizmusokat és/vagy reáliának minősülő egyéb rendszerfüggő nyelvi leleményt tartalmaznak. Azért éppen ezeket vizsgálom, mert ezek adják a művek sajátos stílusát, jellegzetes színezetét, karakterét, ezek tükrözik mintegy ujjlenyomat-szerűen Garaczi – és tegyük hozzá: a fordítók – egyéni stílusát, ezek teremtik meg a szövegek szituációs és kulturális kontextusát, amelyben nemcsak az író gyerekkora, hanem *a* gyerekvilág, *a* gyermeki világkép is kirajzolódik, az akaratlanul is felnőtte válás olykor fájdalmas folyamata, s amelyben a kor – a rendszerváltás előtti, a szocialista pártpolitika ideológiájával átszőtt 60-as, 70-es évek – ironikus képe is hitelesen megjelenik.

1. A frazeologizmus és a reália fogalmához

A frazeologizmusok csoportjába – mint tudjuk – azokat az állandósult szókapcsolatokat soroljuk, amelyek reprodukálhatók, elemeikben és szerkezeti felépítésükben stabilak, lexikalizálódtak, s gyakran idiomatizáltak is, azaz jelentésük nem egyenlő az elemek jelentéseinek összegével. (Az idiomatikusság azonban nem kötelező ismérve a frazeologizmusoknak – vö. Burger 1973: 10.) A frazeologizmusoknak itt a reprodukálhatóságán, valamint a stabilitásán van a hangsúly, s ilyen értelemben ide tartoznak a gyermek- és mozgalmi dalok, a csúfolódók, a mondókák, a versikék, ill. versidézetek és -címek, a politikai jelszavak, sőt a káromkodások is. Ezeket a nyelvi alakulatokat, ill. közülük azokat, amelyek célnyelvi ekvivalenssel nem rendelkeznek, a tágon értelmezett reáliák csoportjába sorolom azokkal a nyelvi játékokkal együtt, amelyek rendszerfüggőek, azaz az adott nyelvi rendszer sajátosságaival függnek össze.⁷

2. Ekvivalenciatípusok a frazeológián belül

A frazeologizmusok fordításánál köztudottan frazeológiai, lexikális, hiányzó és pszeudo-ekvivalenciáról beszélhetünk. A frazeológiai megfelelésen belül megkülönböztet a kontrasztív frazeológiai szakirodalom teljes, részleges és funkcionális frazeológiai megfelelést.⁸ A teljes frazeológiai ekvivalenssel rendelkező állandósult szókapcsolatokra itt nem térek ki, hiszen ezek semmiféle fordítási nehézséget nem okoznak.⁹

2.1. Szűkebb értelemben vett frazeologizmus mint szövegkonstituáló elem

2.1.1. Nehéz azonban a fordító dolga, ha egy ekvivalens nélküli frazeologizmust kell átültetnie a célnyelvbe, különösen akkor, ha a forrásnyelvi frazeologizmus mint szövegkonstituáló elem van jelen. Ez az eset áll fenn, ha a literalizálható frazeologizmus mindkét olvasatával, azaz a frazeológiaival és a szabad szókapcsolatként értelmezendő szó szerintivel is megjelenik a szövegben, azaz két absztrakciós síkot hoz létre:

„Az a másik ló a Szervíz előtt cövekelt le, rekeszek heverték a platón üres **szódásüvegekkel**. Nem egyszerűen megmakacsolta magát, hanem egy hosszú élet megfontolt bölcsességével kinyilvánította, hogy eddig, és ne tovább. A fuvaros dühösen ostorozta, **verte, mint szódás a lovát.**”
(1995: 34)

A szöveg koherenciáját leleményes módon az biztosítja, hogy a frazeologizmus egy elemét a szerző már „előreviszi”, s így az már mintegy kataforikus elemként kapcsolódik a frazeologizmushoz, s ugyanakkor a frazeologizmus megfelelő eleme anaforaként utal vissza. Egyazon elem kataforikus és anaforikus használatával a szöveg két pontján az állandósult szókapcsolat remotiválódik, a literalizáció megteremti a két szövegszint kettősségét, másrészt egyesíti is azokat.

A német fordítás – frazeológiai ekvivalens híján – csak a referenciális jelentést tudja visszaadni, szemantikailag egy síkon marad:

„Das zweite Pferd wollte vor der KFZ-Werkstätte plötzlich nicht mehr weiter, die Ladefläche des Fuhrwerks war vollgepackt mit leeren **Sodaflaschenkisten**. Ja, wenn es sich nur stur gestellt hätte! Aber nein, es hat sich die Erfahrungen eines langen Lebens zunutze gemacht und uns zu verstehen gegeben: bis hierher und nicht weiter. Der Kutscher schlug wild auf das Tier ein, **peitschte es wie besessen, los!**“ (1999a: 38)

2.1.2. Az állandósult szókapcsolatok nyelvi átültetése még nem jelenti azt, hogy a szövegben rejlő minden konnotáció a célnyelvi befogadónál is szükség-

szerűen megjelenik: a szöveg értelme a jelentésen túlmutat. Ezt szemlélteti a következő szövegrészlet:

„Francba. Hol a köpenyem. Ahogy fölállok, beverem a fejem, **csillagokat látok, egri csillagok**, a csillagok között apám áll az ajtóban.”
(1998: 24)

A magyar frazeologizmusnak (**csillagokat lát** = '(a fájdalomtól) káprázik a szeme' – vö. O. Nagy 1976: 127) a németben megvan a frazeológiai ekvivalense (**Sterne sehen** = '(vor Schmerz) benommen sein' – vö. Duden 1992: 691), a fordítás tehát nem okoz nehézséget. A frazeologizmus egy másik komponense (*csillag*) asszociálja Gárdonyi Géza regényének a címét – a nyelvi játék lefordítható, de az asszociációs játék csak akkor aktiválódik a célnyelvi befogadónál, ha Gárdonyi regényét ismeri, ill. már hallott róla:

„Mist. Wo ist mein Kittel. Beim Aufstehen schlage ich mir den Kopf an, **ich sehe die Sterne, die Sterne von Eger**, mitten unter den Sternen steht mein Vater in der Tür.“ (1999b: 131)

Garaczi joggal építi a nyelvi asszociációs láncot arra a preszuppozícióra, hogy az anyanyelvi olvasó (fel)ismeri a mindenki által olvasott kötelező művet, a célnyelvi olvasó azonban aligha rendelkezik a „tökéletes” szövegbefogadáshoz szükséges előismeretekkel (hacsak nem tartozik az ún. ideális olvasók táborába).

Ez a szövegrészlet együtt mutatja egyrészt a fordítás, másrészt a fordításkritika határait – a fordítónak olykor tudomásul kell vennie, hogy a fordítás nem mindig lehetséges „jelentéskárosodás” nélkül.

2.2. Modifikált frazeologizmus

Az ekvivalens nélküli frazeologizmus szövegbe ágyazása a szószerkezet modifikációjával is történhet, ami szintén a frazeologizmus literalizációjához vezet. A modifikált elemnek a többszöri előzőleges ismétlésével, azaz megint csak ugyanazon elem anaforikus-kataforikus szövegkohéziós elemként való használatával biztosítja az író a frazeologizmus-persziflázs szerves beépülését a következő szövegbe:

„A sörátor árnyas padjai, valaha Krúdy és Márai **söröztek** itt. A cirkuszi látványosság csak ráadás, **hab a sörön**, és ha tényleg löni fognak, ezt a szépen kimunkált alkoholmérgezést átcsempésszük a túlvilágra.”
(1995: 37k.)

Az itt okkasionális variánsként előforduló beszélt nyelvi magyar frazeologizmusnak (*hab a tortán* = 'valaminek a legjava, ráadás') nincs a németben meg-

felelője, ezért a fordítók jobb híján szó szerint fordítanak, ezzel mégis megközelítve a magyar szöveg többsíkúságát:

„Die schattigen Bänke des **Bierzeltes**, früher sind mal Krúdy und Márai hier gegessen. Die Zirkusvorführung ist nur eine Zugabe, **die Schaumkrone auf dem Bier**, und sollte wirklich geschossen werden, so schmuggeln wir eben unsere schwerverdiente Alkoholvergiftung mit hinüber ins Jenseits.“ (1999a: 41)

2.3. Interlingvális frazeológiai szinonimák

2.3.1. Ha a célnyelvben nem áll rendelkezésünkre teljes frazeológiai ekvivalens, akkor a funkcionális ekvivalens is adekvát fordítást eredményezhet, noha a frazeologizmus alapját képező képi motívum különbözik. A célnyelvi ekvivalens pragmatikai jelentésének és a stílárís jegyeknek azonosnak kell lenniük.

„Kézen fog, megyünk haza, rosszat sejték. Anyu túlórázik. Jaj, istenem, minék is nőttem meg. **Most megtudom, hol lakik az úristen**. Betere a fürdőszobába, onnan nem hallatszik.” (1998: 24)

A magyar frazeologizmust olyan szituációkban szokták használni, amikor valakinek alaposan ellátják a baját (azaz elhúzzák a nótáját), mint ahogy az idézett szövegrészletben is erről van szó.¹⁰ Helytelen tehát a német fordítás:

„Er nimmt mich an der Hand, wir gehen nach Hause, mir schwant Böses. Mama macht Überstunden, oh mein Gott, wo ist die sorgenfreie Kindheit geblieben. **Jetzt werde ich erfahren, wo der Bartel den Most holt**. Er drängt mich ins Badezimmer, dort hört uns niemand.“ (1999b: 131)

A német frazeologizmusnak csak a stílusréteghez való tartozása egyezik meg a magyaréval, azaz mindkettő beszélt nyelvi, ill. szleng. A német frazeologizmus jelentése azonban nem ekvivalens, s így nem is illik a szöveggörnyezetbe: 'alle Kniffe kennen' (vö. Duden 1992: 85). A német frazeologizmus tehát a következő magyar állandósult szókapcsolatok funkcionális ekvivalense lehetne: *érti a csiziót* ('ügyes, ravasz ember, van magához való esze' – vö. O. Nagy 1976: 129); *érti a dörgést/dürgést* ('jól ért vmihez' – vö. O. Nagy i.m. 150); esetleg még: *tudja, mitől döglük a légy* (vö. O. Nagy i.m. 428).¹¹

2.3.2. A fordításkritikus természetesen megteheti, hogy kiragadott szövegrészleteket vet össze, s azokról egyenként mond „ítéletet”, mint ahogy ezt most mi is tesszük. Fontos azonban, hogy minden szövegrészlet fordítását a szöveg egészében is tekintsük. Nyilvánvaló, hogy nem lehet megőrizni minden egyes kiinduló nyelvi fordulat referenciális-pragmatikai-interlingvális stb. vetületét, a fordítás azonban a szöveg egészében ettől még hiteles képet adhat, ha a cél-

nyelvi szöveg összhatásában, stílusvonásaiban adekvát, azaz ha a szöveg makroszintjén értékeljük. Néhol „fordítási mínusz” keletkezik, kompenzálja ezt azonban olykor egy olyan „fordítási plusz”, amely az eredetit szinte felülmúlja. Erre is lássunk egy példát:

„Néha azt mondja, nem szeretlek, és otthagy. Akkor »vérnýákolok«. Ő meg »vacillál«, hogy megbocsásson-e. Ha eltévedünk az utcán: »itt kalizolunk a semmiben«. Vagy: **»megvagyunk, mint kutya a kútban.«**” (1998: 22k.)

„Manchmal sagt sie, ich hab dich nicht lieb, und läßt mich stehen. Ich winsle dann. Und sie »kann sich nicht entscheiden«, ob sie mir vergeben soll oder nicht. Wenn wir uns in der Stadt verirren: »Wir kreuzen im Nichts«. Oder: **»Es geht uns gut, die Hinrichtung wurde verschoben.«**“ (1999b: 129)

3. Gyermek- és mozgalmi dalok, csúfolódók, mondókák és versidézetek

3.1. Dalok

3.1.1. Az állandósult szókapcsolatok egy különleges csoportját alkotják a dalok, a csúfolódók, mondókák és versikék, versidézetek, amelyek nyelv-, ill. kultúraspecifikusak, tehát a reáliák csoportjába tartoznak, s fordításuk ily módon vagy igen problematikus, vagy lehetetlen.

Adekvát fordítások leginkább adaptációs eljárással születnek, hiszen ezek biztosítják a pragmatikai ekvivalenciát. Adaptáció alatt Koller szerint (1992: 234) a következő értendő: „die Ersetzung des mit einem AS-Ausdruck erfaßten Sachverhalts durch einen Sachverhalt, der im kommunikativen Zusammenhang der ZS eine vergleichbare Funktion hat” (vö. még Klaudy 1999: 145).

„Fékszikorgás, durr, sziréna, hörgés, fekete furgon a kopott tepsikkel, és már megy is tovább a snúr, az ipiapacs, az egyérintő. A sóderozás lényege, hogy azt éneked, **sóder, sóder a lábam alatt**, aztán puszilkodni a lányokkal.” (1995: 15)

A fordítók adaptációt alkalmaznak, azaz nem fordítanak, hanem a célcsoport számára ismert játékok neveit helyezik a szövegbe. A kiemelt rész szabad fordítás, tehát a fordítók találták ki:

„Bremsengequitsche, Bumm, Krach, Sirene, Röcheln, der schwarze Kastenvagen mit den verbeulten Zinksärgen, und weiter geht's mit Schnurspringen, »Himmel und Hölle«, »Reise nach Jerusalem«, Völkerball. Beim Kieselhüpfen muß man **»Kiesel, Kiesel, auf dem ich steh ...«** singen und danach kann man die Mädchen abknutschen.“ (1999a: 17)

3.1.2 A dalokból vett idézetek a korkép részei. Vonatkozik ez gyermekdalokra, mozgalmi dalokra és könnyűzenei slágerekre egyaránt. Az alábbi szövegrészletben mindháromra találunk példát:

„A karénekesek külön kaszt, elkérik őket óráról, készülnek novhétre, franciául énekelnek, satöbbi. Felső fiúk általában mezzók. Mezzoszoprán. Napokig gyakorolom a *Hejvargánét*, hogy mezzó lehessék. Egész énekkar és főleg rengeteg lány – nőhegyek! – előtt kell énekelni. Bemelegítésnek a márszejezt nyomjuk, az egyenkénti felvételi énekeltetés később lesz. Négyen vagyunk újak, mindenki a mezzóra pályázik. Naná, majd selyemszoprán. Kati néni szorosan mellém ül, ihletett pofát vág, aha, ez kagylózik. Koncentrálok, hogy ne csak ordítsak bele a vakvilágba, **„ellenünk tört a kényuralma vérben áztatja zászlaját!”** [...]

Ülök a mezzó közepén a hetedikes csajokkal, és *hejvargané*. Ugyanitt tartja Rózsi néni a tánciskolát vasárnap este. Klasszikus táncok után vesszük a moderneket. [...] Dezső bácsi klimpíroz. A bites táncok azok, hogy megálltok szemben, és a karodat lengeted. Rózsi néni mutatja a bites táncot, őszül a hónaalja, ilyenkor Dezső bácsi a táncdalfesztiválból zongorál. [...] A csípőmozgás a lényeg. Tánc közben tilos beszélgetni, úgysem jut eszembe semmi. **Ajjaj, fekete vonat.**” (1998: 81k.)

A fordítók helyesen ismerik fel, hogy értelmetlen lenne a *Hej, Vargané* című ismert dal kezdetét lefordítani, hiszen ez csak a magyar anyanyelvűek számára mond valamit. Helyes tehát, hogy a definíciós fordítási eljárással (explicációval)¹² egyszerűen Kodály-dalként fordítják. Kodály nevéből még egy eredeti nyelvi játék is keletkezik. Ugyancsak helyes, hogy a *Marseillaise*-t nem német fordításban, hanem francia eredetiben közlik.

Az *Ajjaj, fekete vonat* egy a táncdalfesztiválon ismertté vált sláger, annak vissza-visszatérő refrénjét idézi. Megint csak nem lenne értelme a dalszöveget németre fordítani, hiszen a német anyanyelvű olvasóban ez semmiféle asszociációt nem idézne fel. Az adekvát fordítás azzal érhető el, hogy a célnyelvi szöveg olvasójából ugyanolyan vagy legalábbis megközelítően azonos hatást váltunk ki, tehát az adaptációs (transzformációs) fordítási eljárás üdvözlendő.¹³ Az a sláger, amelyet a *Marina, Marina, Marina* refrén felidéz, a célnyelvi olvasóban úgyszintén a 60/70-es éveket idézi.

„Die Chorsänger bilden eine eigene Kaste, sie werden aus der Stunde gerufen, bereiten sich auf den siebten November vor, singen auf Französisch und so weiter. Die Buben der Oberstufe singen meist mezzo. Mezzosopran. Ich übe tagelang **ein und dasselbe Kodály-Lied**, um ein Mezzo zu werden. Ich muß vor dem gesamten Chor, und vor allem vor sehr vielen Mädchen – Berge von Mädchen! – singen. Zum Aufwärmen die *Marseillaise*, das Einzelsingen erfolgt später. Wir Anwärter sind zu viert, jeder von uns will Mezzo werden und kein Kastraten-sopran. Tante Kati setzt sich eng neben mich, macht ein durchgeistig-

tes Gesicht, aha, sie hört mit. Ich konzentriere mich, will nicht gleich losbrüllen mit *Contre nous de la tyrannie, l'étendard sanglant es levé.* [...]

Ich sitze mitten im Mezzo mit den Mädchen aus der Siebenten und **kodalyisiere**. Tante Rózsi hält im selben Raum Sonntag abends Tanzstunden. Nach den klassischen Tänzen nehmen wir die modernen durch. [...] Onkel Dezső klimpert. Die Beat-Tänze sind diejenigen, bei denen man einander gegenüber steht und mit den Armen schlenkert. Tante Rózsi führt den Beat-Tanz vor, ihre Achselbehaarung ist grau, Onkel Dezső spielt bei dieser Gelegenheit die Melodien des Schlagerfestivals. [...] Die Beckenbewegung ist das wichtigste. Während des Tanzens darf nicht gesprochen werden, es fällt mir ohnehin nichts ein. *Marina, Marina, Marina.*“ (199b: 189k.)

3.2. Csúfolódók, mondókák és versidézetek

3.2.1. Noha a gyermekmondókák és csúfolódó versikék reáliák, ezek – ha más nyelvi formában is, de – minden nyelvben jelen vannak, ezért a célnyelvi megfelelő behelyettesítésével teljességgel adekvát fordítás érhető el:

„Az iskolában javultak pozícióim, **aki mondja másnak, az mondja magának**, a csúfolókon durva revansot vettem, és könyörtelen büntetőakcióimmal a felsősök körében is bizonyos elismerést szereztem magamnak.” (1995: 10)

„In der Schule verbesserte sich meine Situation, **»Was man sagt, ist man selber, sag'n die alten Kälber ...«**, ich übte grausame Rache an den Spöttern und verschaffte mir durch meine unerbittlichen Strafsanktionen auch im Kreis der Oberstufler eine gewisse Anerkennung.“ (1999a:12)

3.2.2. Látszólag adaptációs eljárásról van szó a következő szövegrészletben is, valójában azonban maguk a fordítók alkottak egy kis csúfolódót, amely lehetővé teszi, hogy a kiinduló nyelvi szöveg pragmatikai jelentését, s a szöveg stiláris jegyeit is átmentsék:

„Befordulnak a sarkon, Oczella lehajol, felvesz egy parázsló dekket a földről, elmélyült figyelemmel megszívja. Köpenyem a földön pacallá gyűrve. Utánuk szólok, úgysem hallják, **itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok.**” (1998: 9)

„Sie gehen um die Ecke, Oczella bückt sich, hebt eine glimmende Kippe auf und zieht mit tiefer Konzentration an ihr. Mein Schulkitel liegt völlig zerknittert am Boden. Ich rufe ihnen nach, sie können mich ohnehin nicht hören: **Kacke-kacke Kuchen/ Pisse-pisse Brei/ Mußt nicht lange suchen/Hundedreck ist frei.**“ (1999b: 115)

A két utóbbi szövegpélda mutatja, hogy az adekvát fordítás létrejöttének a leg-
elemibb feltétele – még ha ennek megállapítása közhelyszámba megy is – egy
olyan célnyelvi kompetencia, amely nemcsak az irodalmi és a beszélt köznyelv
ismeretét jelenti, hanem adott esetben csoportnyelvek – így például a gyermek-
vagy ifjúsági nyelv – ismeretét is.

3.2.3. A következő szövegrészletben két csúfolódót is találhatunk, amelyekből
az elsőnek van ekvivalense a németben, a másodikikat pedig a fordítók expliká-
ciós fordítási művelettel ültetik át:

„A szokásos dumák a suliban, **fűnyíróval álmodtál?, forró vizet a ko-
paszra!** stb.” (1998: 26)

„Das übliche Gefasel in der Schule: **Bist du unter den Rasenmäher
gekommen? Hat man dich mit heißem Wasser übergossen, wie
die drei Schweinchen?** usw.” (1999b: 134)

3.2.4. Az alábbi irodalmi műből való részlet fordításához egy osztrák közép-
iskolásoknak készült kiadvány volt a forrás. (A szituáció: a villamoson utazva
főhősünk nem akarja átadni a helyet.)

„Az ablakon tükröződve látom, hogy néz, lezserre veszem a figurát, azt
ismételgetem a szavakat már nem is értve, hogy **a feje a néninek ép-
pen jó lesz pemzlinek.**” (1998: 50)

„An ihrem Spiegelbild sehe ich, daß die Frau mich beobachtet, ich
mache auf cool und wiederhole, ohne die Bedeutung der Worte wahr-
zunehmen, die Sätze: **Ständig wirst du überwacht! darfst nicht
ausgehn die ganze Nacht, I darfst nicht rauchen wie ein Schlot!
immer Alkoholverbot.**” (1999b: 158)

A magyar eredetiben kiemelt sor József Attila „Medvetánc” című versének
egyik sora („A feje a néninek éppen jó lesz pemszlinek.).

3.2.5. A következő példában Arkagyij Gajdar művére történik utalás, mivel
azonban ez a német anyanyelvű olvasók számára ismeretlen lehet, így ismét az
adaptációs fordítási eljárást alkalmazzák a fordítók:

„A vérszerződésről is lebeszéltem ügyesen a skacokat, »nem vagyunk mi,
baszdmeg, **Timúr és csapata**«.” (1998: 90)

„Ich konnte die Burschen auch geschickt von Blutsbrüderschaft ab-
halten: »Wir sind doch nicht **Winnitou und Old Shatterhand**, zum
Teufel noch mal.«“ (1999b: 199)

4. Politikai jelszavak

A politikai jelszavak az állandósult szókapcsolatoknak ugyancsak egy sajátos csoportját alkotják, melyeket le lehet ugyan fordítani szó szerint, a fordítás azonban az idegen nyelvi befogadóban minden valószínűség szerint nem azt a konnotációt kelti:

„Motorosok robognak a Dózsa György úti díszemlény felé, a **Tettek Könyvé-t** hozzák. „Ízlelgetik a jól végzett munka okozta örömet?” – kérdezi Ilku Pál és Komócsin Zoltán hangulatosan. „Igen, válaszoljuk, Lenin elméjén haladunk előre.” Ilku Pali és Komócsin Zoli bácsi fátyálával fellobbantják a kandelábert, odajárulnak a megyék küldöttei, hogy elvigyék a forradalom lángját az ország minden szegletébe, jelezve az úttörők tiszteletét a hazátadó kommunisták iránt.

„**A dolgozó népért, a hazáért előre!**”, a dörgő válasz: „**Rendületlenül!**” (1998: 118)

„Polizisten auf Motorrädern donnern die Aufmarschmeile entlang, steuern die Ehrentribüne an, sie überbringen **das Buch der außergewöhnlichsten Leistungen ungarischer Werktätiger**: »Spürt ihr den süßen Geschmack von eurer Arbeit Früchte?«, fragen die gutgelaunten Apparatschiks Pál Ilku und Zoltán Komócsin. »Ja«, rufen wir, »wir schreiten auf dem Weg Lenins voran.« Onkel Pali Ilku und Onkel Zoli Komócsin entfachen das Ewige Feuer mit ihren Fackeln, die Abgesandten der Komitee stellen sich an, um die Flamme der Revolution in sämtliche Ecken des Landes zu befördern und ein Zeichen für die Hochachtung der Pioniere für die heimatgebenden Kommunisten zu setzen.

»**Für das Arbeitende Volk, das Vaterland: Vorwärts!**« und die dröhnende Antwort: »**Unerschütterlich!**« (1999b: 228)

Ebben az esetben megfontolandó, nem lett volna-e „helyesebb” a szó szerinti fordítás helyett adaptációs művelettel az NDK-ban használatos jelszót a célnyelvi szövegbe iktatni, azaz:

„»Für Frieden und Völkerfreundschaft seid bereit!« Und die dröhnende Antwort: »Immer bereit!«¹⁴

5. A nyelvi rendszer „reáliái”

5.1. Intralingvális jelentésen alapuló nyelvi játékok

A nyelvi jel – mint tudjuk – viszonyul a jelzettjéhez, azaz a valóság egy szeletéhez, viszonyul a jel használójához, továbbá a nyelvi rendszer többi tagjához. Így köztudottan megkülönböztetünk referenciális, pragmatikai és intralingvális viszonyt, ill. jelentést, amelyek a fordításban általában a felsorolás sorrendjében mintegy a fordíthatóság hierarchiáját mutatják (vö. Barchudarov 1979: 77–80). Az intralingvális jelentés visszaadása legtöbbször lehetetlen, hiszen a

nyelvi jelek hangzásbeli hasonlósága, morfémaszerkezeti rokonsága (pl. szócsaládok), paradigmaticai és szintagmatikai mezőkben való összekapcsolása az esetek többségében csak az adott nyelvre jellemző. A nyelvi játékok sokszor éppen az intralingvális jelentést aknázzák ki:

„Pedig milyen klafán kezdődött minden. Magyarország legfontosabb **kapás**növénye? [...] Megszánom, odasúgok, és ő **kapásból** megismétli fennhangon, boldogan: banán. BANÁN, Banán, banán, ban...” (1998: 61k.)

„Dabei hatte alles so super begonnen. Die wichtigsten **Hackfrüchte** Ungarns? [...] Ich erbarme mich ihrer, sage ihr ein, und sie wiederholt, **wie aus der Pistole geschossen**, laut und erlöst: Banane. BANANE, Banane, Ban...” (1999b: 169)

5.1.1. Zeugmán alapuló nyelvi játék

5.1.1.1. A zeugma úgyszintén egy az intralingvális jelentésen alapuló, így jórészt nyelvspecifikus alakzat, amelyben egy szónak két olyan bővítménye szerepel egymás mellett, amelyek külön-külön szemantikailag és szintaktikailag is kapcsolhatók a szószerkezet alaptagjához, egymással azonban nem kompatibilisek (pl. ném. *Nimm dir Zeit und nicht das Leben!*).¹⁵ Az alaptag különböző bővíthetőségéből ered tehát az a lehetőség, hogy a vevő az adó intencióját félreértelmezze, ill. kommunikatív-pragmatikai ambiguitást hozzon létre:¹⁶

„Hogy **hová tettem** a Tádé maci szemét: **tönkre**.” (1995: 95)

„**Wo sind** die Augen deines Teddy: **kaputt**.” (1999a: 101)

A magyarban a *tenni* igének lehet konkrét lativusi bővítménye, ill. lehet valamit *tönkretenni*. A németben hasonló valenciahordozó szerepet a *gehen* ige tud betölteni (*gehen irgendwohin; kaputtgehen*).

5.1.1.2. Zeugma az alapja a következő nyelvi játéknak is, melynek a fordításban legalább a stílusértékét vissza lehet adni (szleng, ill. durva). (A szituáció: egy gyerek be akar a többiekhez állni a csapatba focizni.)

„**Be lehet állni?**, kérdezte egy mutálós gimnazista az Alföldről. **Egy la-vór vízbe**.” (1998: 71)

„**Kann ich mitspielen?** Fragte ein Gymnasiast aus der Tiefebene mit Stimmbruch. **Spiel mit deinen Eiern**. (1999b: 179)

5.2. Helyesírási szabályon alapuló reália

Ha a reália fogalmát tehát a lehető legtágabban értelmezzük, akkor a nyelvi játékok közül azok is ide sorolandók, amelyek olyannyira nyelvspecifikusak, hogy nem lehet őket lefordítani. Az átültetés azonban nem lehetetlen, ha a célnyelv-

ben találunk egy olyan analóg példát, amellyel a nyelvi játék hatásmechanizmusát leképezhetjük, azt a célnyelvbe transzformáljuk:

„Ma már nincsenek származási kategóriák, közli hidegen, de a fizikai dolgozók gyerekeit támogatjuk, hogy íróasztal mellé kerüljenek. Nálunk nincsenek fizikai dolgozók gyerekei, a Gyulay Miki egyedül a fizikai dolgozók gyerekei, és csak találgatni tudunk, milyen íróasztal mellé fogják ültetni, mert azt, **hogy hülye, még nyolcadikban is pontos jével írja.**” (1998: 77)

„Heute gilt die Abstammung nicht mehr als Kriterium, teilt sie kühl mit, aber wir unterstützen Arbeiterkinder, um sie hinter Schreibtische zu bringen. In unserer Klasse gibt es keine Arbeiterkinder, Miki Gyulay gehört als einziger in diese Kategorie, und wir haben keine Ahnung, hinter welche Art von Schreibtisch man ihn setzen wird, denn **das Wort Trottel schreibt er selbst in der Achten noch mit einem T.**“ (1999b: 185)

5.3. Nyelvhelyességen alapuló nyelvi játék

A nyelvhelyességi hibát a fordításban visszaadni szinte lehetetlen vállalkozás:

„Parancsnokom becserkészte őrségben egyik katonáját, hogy **„nem-e horpaszt”**, akkor lőtték fejbe. Bilux százados. Én meg a Lignimpex titkárnőjét lőttem le, azért bűnhődök életem végéig.

Úgy is lehet mondani, **Pislogi százados (Pisloghy).**” (1998: 84)

A nyelvhelyességi hibával a fordítók nem tudnak megbirkózni, figyelemre méltó azonban az a nyelvi leleményesség, amelyet a százados nevének fordításánál látunk:

„Mein Kommandant schlich sich an einen seiner Wachsoldaten heran, um nachzusehen, **»ob er ein Schläfchen hält«**, er wurde in den Kopf geschossen. Hauptmann Blinkauge. Und ich habe die Sekretärin der Firma LIGNIMPEX angeschossen, dafür büße ich bis an mein Lebensende.

Er hat einen zweiten Namen: Hauptmann von **Zwinkerer (Zwinkerer von Zwinkershausen).**“ (1999b: 192)

5.4. Fonematikus szubsztrakció

5.4.1. Garaczi stílusa erősen beszélt nyelvi. Sok az elliptikus szerkezet, a szavak kontaminációja szótagok kieséséhez vezet. Az összevonás, a sajátos nyelvezet az írásképből is megjelenik:

„A katona szomorú.

Kezében a kimenőkönyvem, **azapád teremtésit**.

A zöldre mázolt bot a szekrény tetején.

Inkább lőjenek belém, mennyivel jobb lenne. Füttyültem a főutcán, egy vápos lőjön le engemet. Nem visznek a lábak, csoszogok egyhelyben.

Kedves Bilux bácsi, **nebáncsa mostaecce**.

Kópéságon kaptalak, kékasszonyt füttyölted főutcán, ez itt Tapolca, **baszd-meg**, nem a riói karnevál. (1998: 85)

„Der Soldat ist traurig.

In der Hand hält er sein Urlaubsheft, **Kruzitürken nochmal**.

Der grüne Stock auf dem Schrank.

Warum schießen sie bloß nicht auf mich, das wäre viel besser. Ich habe auf der Hauptstraße gepfiffen, ein Militärpolizist soll mich erschießen.

Meine Beine versagen, ich trete auf der Stelle.

Lieber Onkel Blinkauge, **tu-mir-nix**, nur dieses eine Mal nicht.

Ertappt bei einer **Schweinerei**, Straße pfeifend entlangflaniert, das hier ist Tapolca, **du Arschloch**, nicht der Karneval von Rio.“ (1999b: 193)

A fonetikusán írt kontaminált szerkezetet (*nebáncsa mosteccc*) a fordítók találón ültetik át németre. A durva káromkodás *Arschloch*-hal való fordítása szintén adekvát. A *kópéság* és a *Schweinerei* között azonban jelentős szemantikai és stílári különbség van. Helytelen azonkívül a következő mondat: „In der Hand hält er **sein** Urlaubsheft ...”, ugyanis a *sein* helyett a *mein* birtokos névmást kellett volna használni, ugyanis arról van szó, hogy *ő/er*, azaz a parancsnok tartotta a kezében az *én kimenőkönyvem*, azaz *mein* Urlaubsheft.

5.4.2. A fordítók sajnos olykor olyan nyelvi játékokat is lefordítatlanul hagynak, amelyeket pedig a célnyelvben azonos technikával – szótagkihagyással – újra lehetett volna alkotni, s ezáltal a stílust még inkább beszélt nyelvévé tenni:

„**Nem tom**, de ma valahogy olyan ellenállhatatlan vagyok.” (1995: 42)

„**Ich weiß nicht** warum, aber heute fühle ich mich irgendwie unwiderstehlich.” (1999a: 46)

5.5 Káromkodások, durva kifejezések

Az előző szövegrészlettel elérkeztünk a káromkodásokhoz és vulgáris kifejezésekhez, amelyeknek a fordítása szintén izgalmas kérdés, s nemcsak izgalmas, de az ún. affektív implikációk visszaadása a célnyelvi szövegben itt különösen fontos.

Az affektív implikációkat Reiß (1986: 71kk.) a fordítás nyelven kívüli determinánsai közé sorolja. A fordítás kritikájánál figyelembe kell venni – mint Reiß

(i.m. 85) írja –, „ob die sprachlichen Mittel, die im Original etwa Humor oder Ironie, Verachtung oder Sarkasmus, Erregtheit oder Emphase zum Ausdruck brachten, vom Übersetzer richtig erkannt, interpretiert und mit den Mitteln der Zielsprache äquivalent nachgestaltet wurden”.

Az affektív elemek legfontosabbikát alkotják a vizsgált művekben a káromkodások, durva kifejezések, amelyeknek szituációnként különböző funkciójuk van, s így a fordítás is mindenkori és egyszeri mérlegelést igényel. A továbbiakban röviden a káromkodások fordítására térek ki, habár ez a fordításkritika igen ingoványos területe. Példa Garaczinál akad bőven:

„»Hogy (**a faszba**) készült ez a szobor, mi (**a picsát**) jelent az arcán a mérgeesség?« Le-leni-nin, mondja Klári néni, mert ráz a busz a makadámon.” (1998: 66)

„»Wie (**zum Teufel**) hat man diese Statue nur erbaut, was soll diese (**scheiß**) Wut in seinem Gesicht?« Le-leni-nin, sagt Tante Klári, denn der Bus holpert über das Kopfsteinpflaster.” (1999b: 174)

„Milyen változatos vidék a mi szűkebb hazánk, nézd, **baszdmeg**, őzikek.” (1998: 67)

„Welch abwechslungsreiche Landschaft uns die nähere Heimat bietet, da schau, **ich scheiß mich an**, Rehe.“ (1999b: 175)

„... és már csúszik is lefelé, combja süvít a fán, fenékre érkezik, durr, **a kurva életbe**.” (1998: 38)

„... dabei rutscht er bereits nach unten, sein Oberschenkel glüht an der Stange, er landet auf dem Hosenboden, Peng, **Himmel Arsch!**” (1999b: 146)

A káromkodások fordítását igen jónak lehet ítélni, különösen, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a magyar nyelv ebben a tekintetben (is) igen gazdag, mint ahogy ezt szakavatott kutatók is megállapítják, így például Kiener (1983: 284): „die Ungarn [fallen] durch ihr Fluchen und öbszönes Schelten besonders auf. Unter Kennern ist man sich ziemlich einig, daß der Madjare an Derbheit und Wortfülle solcher Ausdrücke kaum übertroffen wird”.

Gavran, aki monográfiát is írt a szitkozódásról (1962), szintén osztja ezt a véleményt: „bei den Ungarn [ist] ein reicher Sexualwortschatz verbreitet, der fast ständig im Munde geführt wird, und zwar nicht nur in der Unterhaltung, sondern auch in Sprichwörtern und Redensarten vertreten ist, wobei auch der skatologische Einschlag nicht zu kurz kommt” (vö. Kiener uo.).

6. Kritikai megjegyzések

A fordításelemzésnek nyilvánvalóan akkor van értelme, ha az eredetivel való összevetés nem öncélú elemezgetés, hanem kritikus értékelés, még akkor is, ha a fordításkritika minden objektivitásra és objektiválásra való törekvés ellenére

is jórészt szubjektív mérlegelés eredménye. A fordításkritikus ugyanis – ugyanúgy, mint a fordító – saját, egyéni nyelvi kompetenciájára támaszkodik.

Végezetül következik tehát a kritika, hiszen – ha Cervantes hasonlatával élünk, akkor – a fordítás olyan, mint a megfordított szőnyeg (vö. Störig 1973: VII), s így a fonákságok felmutatása a fordításkritikusnak szintúgy kötelessége.

Garaczi szövegében dominálnak a beszélt nyelvi, leginkább szleng stílusrétegbe tartozó szavak, állandósult szókapcsolatok. Ezek közül emelek ki néhányat, amelyeknél a fordításban szemantikai és/vagy stilisztikai eltérést látunk.

6.1 A „kihúzod a gyufát!” (1998: 14) (vö. O. Nagy 1976: 254: 'póru jár, megjárja') frazeologizmust a fordítók így adják vissza: **„spiel nicht mit dem Feuer!”** (1999b: 120) (vö. Duden 1992: 203: 'leichtsinnig eine Gefahr herausfordern'). Stílis különbséget látunk: a magyar frazeologizmus familiáris színezetű, salope, beszélt nyelvi, a német pedig legalábbis köznyelvi, azaz magasabb stílusréteghez tartozik.

6.2. A „szorul a kapca” (1998b: 13) (vö. O. Nagy i.m. 332: 'kinos helyzetbe, bajba jut vki') fordítása: **„Gnade ihr Gott”** (1999b: 120) (vö. Duden 1992: 270: 'es wird dir/uns schlecht ergehen; wehe dir/uns'). A magyar frazeologizmus itt megint csak alacsonyabb stílusréteghez tartozik.

6.3. Még nagyobb a különbség az erősen beszélt nyelvi fordulat „értem, uram, értem, csak fel nem foghatom” (1998: 13) és a következő (Shakespeare *Hamlet*-jéből eredő) jóval választékosabb német frazeologizmus között: **„Es ist was faul im Staate Dänemark”** (1999: 121) (vö. Duden 1992: 194).

6.4. Egy erősen familiáris színezetű salope nyelvi fordulatot találunk a következő szövegrészletben is:

„Ha rossz fát tettem a tűzre, anyám disznófülű kutyabetyárnak nevezett, ha bizarr ötlettel álltam elő, így szólt: **öreganyád térdekalácsa.**” (1995: 54)

A fordítás ebben az esetben stílis jegyeiben megegyezik, szemantikailag azonban nem pontos:

„Wenn ich etwas aufgefressen hatte, nannte mich meine Mutter einen ausgekochten schlitzohrigen Räuberhauptmann, kam ich mit Verrücktheiten an, sagte sie: **Und ich bin der Kaiser von China.**” (1999a: 59) (vö. még 1998: 14 és 1999b: 121)

Míg a magyar frazeologizmust az elutasítás, ellenzés, tagadás kifejezésére használjuk 'szó sincs róla' jelentésben (vö. O. Nagy i.m. 533), addig a német kifejezés a hitetlenkedés kifejezésére szolgál.

6.5 A felsorolt példák ellenére összességében azonban mégis elmondható, hogy a fordítók az esetek túlnyomó többségében mind a szemantikai jelentést, mind a stiláris értéket meg tudták őrizni:

„Oroszon elfogta levelét a Feri bácsi, hogy menjünk délután páternoszterezni a Bíróságra, **lesült a bőr a pofámról.**” (1998: 21)

„In der Russisch-Stunde hat der Lehrer ihren Brief abgefangen, sie lud mich darin ein, mit ihr am Nachmittag im Gerichtsgebäude Pateroster zu fahren, **ich bin vor Scham fast kreierte.**” (1999b: 128)

7. Összegzés

A szövegrészletek összehasonlítását Garaczi egyik legleleményesebb nyelvi játékaival és a fordítók egyik megfelelően leleményes fordításával zárom, amely azonban a fordíthatóságnak nemcsak a lehetőségeit, de a határát is példázza:

„Hód szívósan védekezik, és mikor a főtitkár azzal az elkoptatott rigmus-sal próbálja lealázni, hogy a **huszár a szélen a sakkozóra szégyen,** arcába vágja, **szabadság, szerelem, E2 kell nekem.**” (1998: 106)

„Biber wehrt sich hartnäckig, und als ihn der erste Sekretär mit dem abgedroschenen Reim **Springer an der Seite, führt dich in die Pleite** erniedrigen will, hält er ihm entgegen: **Laß du das Rößlein traben, ich will den Läufer haben.**“ (1999b: 215k.)¹⁷

A fordítók olyan versikét kreálnak, amely stiláris jegyeiben megegyezik az eredetivel (pl. rímelt), az azonban lehetetlen, hogy az intarziás nyelvi játékot újraalkossák,¹⁷ amely ráadásul nem csak a többféle szemantikai értelmezés lehetőségével játszik, hanem játékos módon Petőfi Sándor „Szabadság, Szerelem!” című versét, ill. annak első két sorát is idézi: „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem!”

Az elemzés alapján a következő általános megállapításokat tehetjük: a fordítók a gyakran alkalmazott adaptációs fordítási eljárással a kommunikatív ekvivalencia visszaadására törekedtek. Céljuk az volt, hogy a dinamikus ekvivalencia követelményeinek eleget téve olyan célnyelvi szöveget hozzanak létre, amely a befogadóból olyan, vagy legalábbis megközelítően olyan hatást váltson ki, mint a forrásnyelvi szöveg annak befogadójából.

A fordítók a szöveg „pragmatikai töltését” a szöveg makroszintjén át tudták menteni a célnyelvbe, s ezáltal a célnyelvi szöveg a forrásnyelvnek kommunikative ekvivalens fordítása lett (vö. Klaudy 1999: 99). Ehhez két feltételnek kellett teljesülnie:

1. A fordítók Garaczi Lászlótól, a szerzőtől „szabad kezet”, azaz „teljes fordítói szabadságot” kaptak, ugyanakkor a szerzővel rendszeresen konzultáltak.
2. A fordítók olyan nyelvi kompetenciával rendelkeznek, amely a rétegnyelveket is magában foglalja. Emellett a fordítás ideje alatt „szorgalmasan

[gyűjtötték] a falfirkákat, a WC-feliratokat, internetes obszcenitást stb., hogy legyen anyag”, így tudták Garaczi nyelvét autentikusan újraalkotni.

Seidler Andrea és Derék Pál fordítása azt mutatja, hogy a szöveghű és a szabad fordítás, az elidegenítő és az adaptáló fordítás, a formális és a dinamikus ekvivalencia nem szükségszerűen antinómiák, hanem ötvözhetőek is. Ezáltal érhető el, hogy a célnyelvi olvasót is messzemenően szem előtt tartják, másrészt azonban a forrásnyelvi szöveg autonómiáját sem sértik.

Jegyzetek

- ¹ Az ekvivalencia fogalmához, annak különböző megközelítéseire vö. Klaudy 1999: 87–102; Koller 1992: 159–272.
- ² Az irodalmi szöveggel, ill. annak fordításával szembeni felelősségről Koller (1992: 275) a következőket mondja: „Ob ich Kafkas „Prozeß“ lese oder nicht lese, und auf welche Weise ich ihn verstehe, hat im gesellschaftlichen Zusammenhang kaum Konsequenzen. Für die Übersetzung bedeutet das: Es ist höchst ergärllich, wenn ein literarischer Text bis zur Unlesbarkeit daneben übersetzt ist oder wenn der Übersetzer selbstherrlich – oft aber auch mit subjektiv, gelegentlich objektiv guten Gründen – den Originaltext in der Übersetzung verändert. Folgen hat dies vielleicht für den Übersetzer selbst oder für das Ansehen eines Verlags, kaum jedoch für den Leser in seiner alltäglichen Lebenspraxis.” (Ezt a véleményt Koller maga is módosítja valamelyest – vö. i.m. 276.)
- ³ A formális és a dinamikus ekvivalenciához vö. Nida 1964.
- ⁴ A dimenziók részletes leírásához vö. Grohmann 1997: 85; az invariáns fogalmához vö. Klaudy 1999: 95, 157.
- ⁵ Reiß (1986: 69–88) továbbfejleszti Nida (1964) és Mounin (1967) differenciálását, s a következő további nyelven kívüli, a fordítást determináló faktorokat különböztet meg: „der engere Situationsbezug”; „der Sachbezug”; „der Zeitbezug”; „der Ortsbezug”; „der Empfängerbezug”; „die Sprecherabhängigkeit”; „affektive Implikationen”.
- ⁶ A két mű fordítása egy kötetben jelent meg 1999-ben Bécsben. Az első műből vett részletekre való hivatkozás 1999a, a másodikra való hivatkozás 1999b rövidítéssel történik (vö. Források jegyzéke). A kövérrrel való nyomtatás minden esetben a cikkíró – F. E. – kiemelése.
- ⁷ Szélesebb értelemben használom tehát a reália megnevezést, mint Barchudarov (1979: 101), aki szerint a reáliák „Wörter für Gegenstände, Begriffe und Situationen, die in der praktischen Erfahrung der Träger einer anderen Sprache einfach nicht vorhanden sind” (pl. ételek, népviseletek, táncok, politikai-társadalmi intézmények stb. megnevezései (vö. még Klaudy 1999: 163). Koller (1992: 232) szintén olyan szavakat/kifejezéseket ért alattuk, amelyek csak bizonyos országokban használatosak. Az általa használt kultúraspecifikus elem („kulturspezifisches Element”) meghatározást én kiterjesztem tehát azokra a tágabb értelemben használt frazeologizmusokra is, amelyek egy adott nyelv sajátjai, s fordításuk így nem kis gondot okoz.

- ⁸ Az ekvivalenciátípusokhoz a frazeológián belül vö. pl. Földes 1990 és Hessky 1987.
- ⁹ Könnyű például a fordító dolga, ha a frazeologizmus bibliai eredetű, hiszen ilyen esetben internacionalizmusról van szó (vö. Mózes III. könyve, 24. rész, 19–20. (kétsőbb Máté 5, 38, 39.):
- „Inkább lőjenek belém, mennyivel jobb lenne, lelőttem egy titkárnőt, egy titkárnő lőjön le engemet. **Szemet szemért**, de akkor viszont ő is tejjumis csúzlival, ugyanolyan messziről, igazi párbaj – á! Nem tudnak ezek még csúzlizni sem (1998: 6).
- „Es wäre mir lieber, wenn man auf mich schießt, das wäre viel besser, ich habe eine Sekretärin angeschossen und eine Sekretärin soll mich anschießen. **Aug um Auge**, sie soll dabei aber auch mit einer Gummischleuder antreten, aus der gleichen Distanz, ein echtes Duell – aber wo! Die hat doch keine Ahnung davon, wie man mit einer Schleuder umgeht.“ (1999b: 112)
- ¹⁰ Általában fenyegetésként: (**Majd én megmutatom neked, hol lakik az Úristen!** Szinonim frazeologizmus még: **megtanít valakit kesztyűbe dudálni**.)
- ¹¹ A német frazeologizmus (**wissen, wo Barthel den Most holt**) eredetéhez vö. Duden uo.: „Die Herkunft der Wendung ist nicht sicher geklärt. Vielleicht stammt sie aus der Gaunersprache und ist aus rotwelsch »Barsel« (= Brecheisen) und »Moos« (= Geld) entstellt, bedeutet also eigentlich »wissen, wo das Brecheisen das Geld holt, wo bei einem Einbruch etwas zu holen ist.« Vö. még Röhrich (1988: 104k.), aki ugyanazt a jelentést hozza: 'sich zu helfen wissen, alle Schliche kennen; sehr gewandt, schlaun und verschlagen sein' (i.m. 104).
- ¹² Az ún. Explikation/definitiorische Umschreibung fordítási eljáráshoz vö. Koller 1992: 233k.
- ¹³ Ehhez a fordítási eljáráshoz vö. Barchudarov 1979: 109.
- ¹⁴ A 70-es években a *Völkerfreundschaft* szót *Sozialismus*-ra cserélték. Az FDJ-tagok (a magyar KISZ, azaz a Kommunista Ifjúsági Szövetség megfelelője; betűszó a Freie Demokratische Jugend kifejezésből) jelszava pedig így hangzott: „Für Frieden und Sozialismus, Freundschaft!” – a válasz: Freundschaft!”
- ¹⁵ A nyelvészeti szótárakban (pl. Conrad 1978: 304; Földes 1992: 252) a definíció sokszor nem pontos, hiszen nem arról van szó, hogy az egyik bővítmény „nem illik” az alaptaghoz, hanem hogy a bővítmények „nem illenek” egymáshoz.
- ¹⁶ Vö. az ún. **új implikációt** Lendvainál (1996: 64), amikor „a beszélő tudatosan eltér az adott nyelvi elem normatív értelmezésétől, s azt olyan új jelentésben használja, amely csupán a szövegkörnyezetből derül ki”.
- ¹⁷ Vö. Deréky: „... esélyünk se volt lefordítani. A megoldás „sémáját” azonban Karinthytól vettük, emlékeztem rá, hogy van egy olyan című krokija, hogy „Schneider Fáni, ki letépte láncát” [...] és abban a sakkozók egymással szinte transzban folytatott hasonló párbeszédét reprodukálta. A „... ki letépte láncát” ugye szintén Petőfi, és így jött az asszociáció.” (A fordítói „vallomás” idézet Deréky Pálnak a cikkíróhoz intézett leveléből, ugyanígy az összegzés 2. pontjában szereplő idézet is.)

Irodalom

- Barchudarov, L. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie.* Moskau/Leipzig: Verlag Progreß.
- Biró, I., Schlandt H. 1937. *Szólások és fordulatok magyar-német gyűjteménye.* Budapest.
- Burger, H. 1973. *Idiomatik des Deutschen.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Conrad, R. 1978. *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Duden 1992 = Der Duden: in 12 Bänden; das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* Bearb. Von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Földes Cs. 1990. Zur Äquivalenz ungarischer und deutscher Phraseologismen. *Fin-nisch-Ugrische Forschungen.* Helsinki 49 (1990) 1–3, 169–187.
- Földes Cs. 1992. *Deutsch-ungarisches wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke. Német-magyar nyelvészeti szak kifejezések szótára.* Szeged: Officina.
- Gavran, I. 1962. *Bludna psovka, povjesno-psihološka studija.* (Ném. ford.: Unzüchtiges Schelten.) Sarajevo.
- Grohmann, H.-D. 1997. Übersetzungskritische Bemerkungen zu Matthias Claudius' französisch-deutschen Übertragungen. *Studia Germanica Universitatis Veszprimensis.* 1997/1, 71–87.
- Hessky R. 1987. *Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch-ungarisch.* (Reihe germanistische Linguistik; 77.) Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Kiener, F. 1983. *Das Wort als Waffe.* Göttingen.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg/Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag.
- Lendvay E. 1996. *Közelkép a verbális humorról.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mounin, G. 1967. *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung.* München.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating.* Leiden: Brill.
- O. Nagy G. 1976. *Magyar szólások és közmondások.* Budapest: Gondolat.
- Reiss, K. 1986. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen.* München: Max Hueber Verlag.
- Röhrich, L. 1988. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten.* Freiburg/Basel/Wien: Herder Verlag.
- Störig, H. J. 1973. *Das Problem des Übersetzens.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Források

- Garaczi L. 1995. *Mintha élnék. Egy lemúr vallomásai, 1.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Garaczi L. 1998. *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomásai 2.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Garaczi L. 1999a. *Was wir hier als schön empfinden. Bekenntnisse eines Lemuren I.* In: Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren. Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. Graz: Literaturverlag Droschl.
- Garaczi L. 1999b. *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.* Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. In: uo.

BART ISTVÁN

VILÁGIRODALOM ÉS KÖNYVKIADÁS A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Budapest: Scholastica, 2000. 150pp.
ISBN 963 86141 02

A szerző bemutatja a magyar fordításpolitikát az elmúlt fél évszázad magyar műfordítás-irodalmának elemzése alapján

FORDÍTÁS ÉS POLITIKA

Kultúrpolitika és fordításpolitika

A Kiadói Főigazgatóság

A Kiadói Főigazgatóság szerepe

A kiadáspolitika szabályozásának mechanizmusai

A cenzúra

FORDÍTÁSPOLITIKA A GYAKORLATBAN

A könyvkiadás

Kiadók és profilok 1956-1990

A kiadók belső szerkezete (a kiadói "műhely")

A lefordítandó művek kiválasztása

Fordításiirodalom a magyar könyvkiadásban

A kiválasztás mechanizmusai

MŰFORDÍTÓ ÉS MŰFORDÍTÁS

Megvásárolható:

Corvina Könyvklub

Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201. Tel: (1) 317-5185

Lícium könyvesbolt

Debrecen, 4026 Kálvin tér 2. Tel: (52)419-128

Művészeti könyvesbolt

Pécs, 7021 Széchenyi tér 8. Tel: (72)310-127